

4. Максименко С. Д. Експериментальна психологія : [підручник] / С. Д. Максименко, Е. Л. Носенко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 360 с.

5. Основи практичної психології / [під ред. В. Г. Панка]. – К. : Либідь, 2006. – 533 с.

УДК 159.9.351

САМООЦІНКА ЖІНОК-ПРАВООХОРОНЦІВ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІОГЕНЕЗУ

Рудяк І.В.

У статті розглянуто особливості самооцінки жінок-співробітників ОВС з різним досвідом роботи. Виявлено, що вони мають відмінні характеристики соціальної та особистісної ідентичності, базові переконання та погляди на професію, по-різному ставляться до праці, дозволя, навчання, спілкування та взаємовідносин. Також вказано, що окремі соціально-психологічні фактори впливають на формування самооцінки жінок-співробітників ОВС.

Ключова слова: самооцінка, особистість, професія, базові переконання, правоохоронна діяльність

В статье рассмотрены особенности самооценки женщин-сотрудниц ОВД с разным опытом работы. Выявлено, что у них различаются характеристики социальной и личностной идентичности, базовые убеждения, по-разному выражена значимость жизненных сфер (работа, семья, досуг, обучение, отношения). Указано, что отдельные социально-психологические факторы влияют на формирование самооценки женщин-сотрудниц ОВД.

Ключевые слова: самооценка, личность, профессия, базовые убеждения, правоохранительная деятельность.

The features of self-concept of female law enforcement officers with different work experience are considered in the article. It is revealed that they have different characteristics of social and personal identity, and the basic beliefs, the importance of life spheres is expressed in different ways (work, family, leisure, education, relationships). It's indicated that some social and psychological factors influence on the formation of self-concept of female law enforcement officers.

Keywords: self-concept, personality, profession, basic beliefs, law enforcement activity

Постановка проблеми. Кількість жінок, які ефективно працюють у правоохоронних органах багатьох країн світу, послідовно збільшується, тобто жінки свідомо обирають певну професійну діяльність. Ця тен-

денція характерна для країн з різним рівнем економічного та соціального розвитку, різними культурними та релігійними традиціями, не є виключенням з цієї тенденції й сучасна Україна. Розвиток людини як суб'єкта професійної діяльності пов'язано з формуванням моделі професійної діяльності, разом із тим, однією з умов професійної діяльності, що сприяє гідному розвитку особистості фахівця, є формування професійної "Я-концепції", складовою частиною якої є самооцінка. Отже, вивчення ставлення жінок-працівників органів внутрішніх справ до себе, до професії правоохоронця на різних етапах професійного розвитку постає актуальним завданням.

Аналіз досліджень та публікацій з цієї проблеми. Самооцінка тлумачиться як афективна оцінка уявлення індивіда про самого себе, яка може володіти різною інтенсивністю, оскільки конкретні риси образу Я можуть викликати більш-менш сильні емоції, пов'язані з їх ухваленням або засудженням. Предметом самосприймання і самооцінки індивіда можуть стати його тіло, здібності, соціальні стосунки і інші особистісні прояви [1, с. 352]. Втім, інколи самооцінка розглядається як складова емоційно-ціннісного ставлення до самого себе. Так, за У. Джемсом, у розвиненому суспільстві людина може сама встановлювати собі цілі й оцінювати успішність життєвих проявів щодо цих цілей, тому самооцінка розуміється як задоволення чи невдоволення собою, своїми досягненнями [2]. Професійна самооцінка, тобто оцінка себе як суб'єкта професійної діяльності, є важливим елементом у структурі професійної Я-концепції особистості. За А.А. Реаном, у самооцінці можна виділити операційно-діяльнісний і особистісний аспекти. Операційно-діяльнісний аспект самооцінки пов'язаний з оцінюванням себе як суб'єкта діяльності й виражається в оцінюванні досягнень, свого професійного рівня, рівня компетентності й стилю діяльності. Особистісний аспект професійної самооцінки виражається в оцінюванні власних якостей у зв'язку з ідеалом образу Я-професійного [3, с. 454]. Здатність суб'єкта оцінювати себе, свою професійну діяльність, оточення, навколишній світ взагалі, є складовою частиною індивідуального досвіду особистості, що формується в процесі діяльності людини, зокрема, професійної та являє собою результат відображення й засвоєння різноманітних соціальних цінностей, знань, вмінь. Як вважає Є.М. Семенова, найважливішою характеристикою афективної підструктури професійної самосвідомості, наприклад, педагога, який як і правоохоронець також працює в системі "людина-людина", є самооцінка – особисте судження про власну цінність [4, с. 8]. Самооцінка особистості залежить від того, ким їй хотілося б стати, яке місце зайняти у світі, якими методами реалізувати свої устремління. Це і є критерієм в

самооцінці власних успіхів або невдач. На думку Г.І. Меднікової, Я-концепція індивідуалізує самооцінку [5, с. 6]. Цілісна самооцінка особистості складається на основі самооцінок окремих сторін її психічного світу. Кожен з компонентів самооцінки відображає рівень знання і ставлення до них особистості та має свою динаміку розвитку. Досліджуючи соціально-психологічні фактори формування самооцінки майбутніх правоохоронців, О.Б. Федоренко відмітив, що середовище, у якому працюють співробітники ОВС, є переважно агресивним, а відтак, воно негативно впливає на особистісні характеристики [6, с. 85], і додамо – на самооцінку в першу чергу. Зауважимо, що останнім часом суспільство прискіпливо ставиться до роботи правоохоронців, зосереджуючи увагу на негативних проявах. Звісно, мають місце і недбалість у виконанні службових обов'язків, і прийняття помилкових рішень, але слід урахувувати постійне фізичне та психологічне перевантаження правоохоронців, небезпеку для здоров'я та життя, підвищену юридичну відповідальність за свої дії, швидкоплинність кадрів в ОВС. Якщо урахувувати також складні умови праці міліціонерів, то стане зрозуміло, що має місце протиріччя між вимогами суспільства до особистості правоохоронця та умовами реалізації професії, можливості формування гідного професійного Я й відповідної самооцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні брали участь 207 осіб жіночою статі, у віці 19-32 років. До першої групи увійшли жінки (курсантки), які навчаються за денною формою навчання у Харківському національному університеті внутрішніх справ ($n_1=105$ осіб) та не мають практичного досвіду роботи у правоохоронній сфері. Друга група жінок ($n_2=102$ особи) також навчаються у Харківському національному університеті внутрішніх справ, але за заочною формою навчання, водночас вони працюють у різних підрозділах органів внутрішніх справ, тобто мають професійний досвід роботи від трьох років та більше. Для систематизації даних учасників дослідження була складена картотека, яка включала кодоване ім'я, соціально-демографічні дані (вік, освіту, сімейний стан, місце служби, посаду), стаж роботи та ін.

У дослідженні застосовувалися: Тест "Хто Я?" (М. Кун, Т. Макпартленд) у модифікації Т.В. Рум'янцевої, який дозволяє вивчити змістовні характеристики ідентичності особистості; методика М.Д. Олдхема та Л.Б. Морріса "Персональний автопортрет", яка містить 107 тверджень та дозволяє виявити окремі риси особистості; анкетування.

Найбільш поширеними характеристиками самооцінки є адекватність – неадекватність, тобто мірою адекватності виступає відповідність самооцінки об'єктивній цінності особи. За результатами

дослідження, в обох групах діагностується в більшості жінок адекватна самооцінка (див табл. 1), не виявлено відмінностей за рівнями самооцінок: так, в обох групах жінок-правоохоронців перше місце займають саме позитивні оцінки, негативні оцінки надали собі близько десяти відсотків опитаних, не визначилися із своїми деякими якостями така ж кількість жінок.

Таблиця 1

Частота виявлення рівнів самооцінок жінок-співробітників ОВС, (%)

Рівень самооцінки	Група 1	Група 2	ϕ	p
Позитивні оцінки	78,19	71,39	0,79	-
Негативні оцінки	10,99	11,16	0,03	-
Нейтральні оцінки	8,82	15,74	0,73	-
Невизначені оцінки	6,26	1,72	1,18	-

Ці дані свідчать, що жінки, які свідомо обрали професію правоохоронця, здатні реалістично усвідомлювати та оцінювати свої достоїнства та недоліки, мають позитивне ставлення до себе, приймають себе. Погодимось із думкою А.І. Ліпкіною, що людська особистість унікальна, і, притаманна їй самооцінка – величина нескінченно велика. Таким чином, можна вважати, що самооцінка не обирається людиною довільно, а визначається обставинами її життя, тобто вона завжди об'єктивно обумовлена та адекватна обставинам, що її створили, отже, при такому розумінні завищена чи, навпаки, занижена самооцінка неможлива [7].

Адекватна самооцінка жінок-правоохоронців є наслідком врівноваженої оцінки своїх здібностей і можливостей та професійних знань. Крім того, така самооцінка є умовою формування професійної рольової поведінки. Як свідчать результати анкетування, суттєвим питанням для них є мотивація до професійного навчання. Жінки-правоохоронці з досвідом роботи свідомо обрали навчання у відомчому навчальному закладі, остільки вважають, що саме у цьому вищі вони отримають необхідні професійні знання, стануть більш компетентними. Також навчання відбувається у групі колег правоохоронців, тому виникнення психологічних бар'єрів у спілкуванні, конфліктів, непорозуміння з різних причин, на їх думку, зведено до мінімуму. Вагомим мотивом навчання в цієї групі є бажання стати кваліфікованим спеціалістом (52%), бажання краще виконувати свої професійні обов'язки (47%), бажання забезпечити себе матеріально (43%). Жінки-курсантки вважають, що юридична освіта в подальшому дозволить зробити кар'єру (72%), посісти престижне становище у суспільстві (67%), бажають стати кваліфікованими фахівцями у правовій сфері діяльності, їх уявлення про

професію дещо ідеалізоване, романтичне. Цікаво, що оцінюючи себе, курсантки велику увагу приділяють оцінці зовнішності та ступеню прийняття себе. Безперечно, в юнацькому віці ставлення до власної зовнішності прискіпливе, тому для курсанток, які більшу частину свого часу вдягнені у формений одяг, зовнішність є дуже важливою частиною образу Я. Приймають себе беззаперечно майже чверть опитаних, біля 10% невдоволені собою, не приймають себе, але більшість курсанток знаходяться у пошуку себе, постійно розвиваються, звідси змінюється уявлення про себе та емоційно-ціннісне ставлення до власного образу Я. Отже, отримані дані узгоджуються з думкою О.В. Захарової, що характеризує самооцінку як складне структурно-динамічне утворення, яке має два компоненти – когнітивний та емоційний. На різних етапах розвитку особистості більш вираженим може бути один з них [8, с. 6]. За результатами проведеного дослідження виявлено, що жінки-правоохоронці, які мають досвід роботи, більш критичні до себе, не задоволені своїми досягненнями та своїми окремими рисами. Жінки усвідомлюють специфіку службової діяльності, пов'язану з небезпечкою для життя, відповідальністю, вирішенням нестандартних ситуацій, проте вважають себе здатними розв'язувати поставлені службові завдання. Описуючи себе, вони презентують себе як добросовісну, пильну, серйозну людину, віддану та впевнену в собі. Відкидаються такі якості, як агресивність, чуттєвість. Жінки-курсантки вважають себе добросовісними, самовпевненими, товариськими, активними, цілеспрямованими, відкидаються самотність, авантюризм, конкурентність. Утім, оцінюючи одержані дані, слід пам'ятати, що в них відображені суб'єктивні, емоційно-змістовні уявлення людини про саму себе, які можуть лише частково відповідати реальному становищу. Результати вивчення типів самоопису жінок-співробітників органів внутрішніх справ надані в таблиці 2.

Отримані дані вказують на наявність у жінок-правоохоронців обох груп моральних принципів, обов'язковості, цілеспрямованості, організованості, передбачливості, завзятості. Жінки-співробітники органів внутрішніх справ полюбляють знаходитися у центрі уваги, також їм притаманні лідерські, конкурентні риси, які загострюються під час навчання у курсанток, підвищується прагнення до досягнення високого статусу. Можна припустити, що існує тенденція до сконцентрованості жінок на проблемі міжособистісних взаємовідносин та спілкування. Жінки-працівники ОВС з досвідом роботи розуміють, що суттєвою обставиною, яка впливає на побудову міжособистісних відносин як в побуті, так і в професійному середовищі, є адекватне ставлення до самої себе, до оточення, до світу в цілому. Курсантки вважають спілкування

важливою умовою їх подальшої успішної професійної діяльності. Вони впевнені, що вони вміють порозумітися з іншими людьми (однолітками та старшими за віком), вміють спілкуватися із різними людьми, описують та оцінюють себе як веселу та надійну подругу.

Таблиця 2

Показники типів самоопису жінок-співробітників ОВС ($x \pm \delta$)

Тип самоопису	Група 1	Група 2	t	p
A (пильний)	4,96±3,09	5,48±3,17	0,83	-
B (самотній)	4,48±2,29	4,72±2,91	0,46	-
C (ідеосинкратичний)	4,14±3,39	5,28±3,67	1,61	-
D (авантюрний)	4,28±2,37	5,12±3,52	1,40	-
E (діяльнісний)	5,58±2,50	6,56±3,06	1,75	-
F (драматичний)	7,14±2,79	7,32±3,17	0,31	-
G (самовпевнений)	5,72±2,83	6,90±3,46	1,87	-
H (чуттєвий)	5,24±2,92	5,38±2,58	0,25	-
I (відданий)	5,04±2,88	6,00±2,93	1,66	-
J (добросовісний)	7,42±2,76	7,76±2,55	0,74	-
K (легковажний)	3,80±2,51	4,30±2,88	0,93	-
L (агресивний)	4,24±2,51	4,98±3,04	2,39	0,05
M (самопожертвування)	4,38±2,94	5,18±2,77	1,40	-
N (серйозний)	5,32±2,24	5,20±2,53	0,25	-

У спілкуванні вони прагнуть до лідерства, вважають себе більш авторитетними, ніж більшість їх однолітків. На їх думку, однаково важливо вміння правильно побудувати процес спілкування з правопорушниками, з колегами та іншими суб'єктами професійної діяльності. Жінки-правоохоронці в обох групах енергійні, проявляють творчий підхід до розв'язання проблем, ініціативність, реально оцінюють свої здібності, є відповідальними, знають свої сильні та слабкі сторони. Вони характеризуються обережністю, відданістю, самостійністю, спостережливістю, емпатійні. Ризик в роботі для жінок-правоохоронців є об'рунтованим, тобто спочатку добре відпрацьовуються можливі варіанти розвитку подій, ступінь ризику та наслідки для прийняття того чи іншого рішення. Специфічність та стресогенність умов праці, ненормований робочий день впливає на бажання жінки побути на самоті, заспокоїтися, розслабитися,

відпочити від активного темпу життя. Жінки мають потребу в комфорті, їм необхідно знаходитися в широкому соціальному просторі, де вони можуть проявити свій творчий потенціал. Зауважимо, що отримані результати можуть бути зумовлені перебуванням курсанток в новому для них середовищі з такими специфічними нормами служби, як обов'язкова підпорядкованість молодших за званням старшим, єдиноначальність, статутні вимоги, обмежене коло спілкування під час навчання. Вони особливо чутливі до факторів впливу професійного середовища, які можуть впливати на зміни в поведінці курсанток. На думку О.Б. Федоренко, чим виразніше виявляється у професійному середовищі посадова влада, субординація, розподіл посадових ролей та наголос на беззаперечність авторитету керівника, тим не сприятливішим може бути перебування в цьому середовищі молодшої людини [6, с. 85], і проявлятися це може, наприклад, у підвищеній дратівливості, максималізмі, емоційності, боротьбі за статус, імпульсивній поведінці особи, бажанні відкинути проблеми, відпочити. Жінки-курсантки є більш агресивними за жінок, які мають досвід роботи у правоохоронній сфері (показник агресивності у першій групі склав $4,98 \pm 3,04$, у другій групі цей показник дорівнював $4,24 \pm 2,51$, $p < 0,05$). Ці дані вказують на те, що молоді жінки, які ще не мають досвіду роботи в правоохоронній сфері, намагаються проявити свої сильні сторони особистості – лідерство, відповідальність, вміння керувати, конкурувати, цілеспрямованість, фізичну та розумову силу. Амбіції молодих жінок зазвичай високі, але робота в органах внутрішніх справ не завжди виправдовує сподівання та плани, тому придушення цих якостей може призвести до витіснення їх, що має потенційну небезпеку, наприклад розвинути як розлад особистості, який характеризується бездушним та безжальним ставленням до людей, цинізмом, жорстокістю. Існує і позитивна сторона цієї якості – це чітке виконання правил та вимог керівництва, активна професійна діяльність. Щодо жінок, які мають досвід роботи, то тут агресивність менш виражена, що може пояснюватися кращою орієнтацією у професійній сфері, наявністю більш прагматичного підходу досягнення цілей. Жінки проявляють вольові та лідерські якості, однак це не переходить межі крайніх проявів – жінки-правоохоронці доволі стійко та цілеспрямовано йдуть до своєї мети, виконують свої обов'язки, відповідально ставляться до роботи. Отже, жінкам цієї групи притаманні соціально-професійна позиція, високоякісне виконання професійних обов'язків, з'являється індивідуальний стиль діяльності та має місце стійка професійна самооцінка. Вони вказують, що інколи відчувають невдоволення, "почуття зупинки" у професійному розвитку, рідше в особистісному розвитку, тобто є потреба в саморозвитку, самореалізації. Втім, такий стан речей не завжди спонукає жінок

до змін, частіше за все, вони поступово примирюються зі своїми професійними функціями, місцем служби, яке гарантує стабільну зарплатню. Показово, що за результатами останніх досліджень, у свідомості професійного товариства правоохоронців позитивне ставлення до жінок працівників ОВС представлене одиничними висловлюваннями [9, с. 109].

Висновки. Сфера психологічних феноменів, які пов'язані із особистісним та професійним самоставленням, незважаючи на її актуальність, вивчена недостатньо, тому дослідження, що спрямовані на одержання об'рунтованих даних у цієї площині, є своєчасними та корисними. Професійна самооцінка, тобто оцінка себе як суб'єкта професійної діяльності, є важливим елементом у структурі професійної Я-концепції особистості, тому проблему самооцінки та професійного розвитку людини слід розглядати як цілісну.

На професійну самооцінку жінок-правоохоронців впливають різноманітні соціально-психологічні, економічні, політичні субкультурні фактори. В цілому професійне співтовариство правоохоронців не готово до позитивного ставлення жінок-працівників ОВС.

Жінки-правоохоронці мають адекватну самооцінку, яку можливо вважати наслідком врівноваженої оцінки своїх здібностей і можливостей та професійних знань. Крім того, така самооцінка є умовою формування ефективної професійної рольової поведінки.

Жінки-правоохоронці мають стійку професійну самооцінку, проявляють вольові та лідерські якості, здатні цілеспрямовано досягати мети, сумлінно виконують свої службові обов'язки, відповідально ставляться до роботи. Їм притаманна соціально-професійна позиція, високоякісне виконання професійних обов'язків, формування індивідуального стилю діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петровский А.В. Психологический словарь [Текст] / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
2. Джемс У. Психология [Текст] / У. Джемс. – М., 1991. – 412 с.
3. Реан А.А. Психология человека от рождения до смерти [Текст] / А.А. Реан. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2002. – 656 с.
4. Семенова Е.М. Развитие профессионального самосознания педагога [Текст] / Е.М.Семенова // Практична психологія та соціальна робота. – 2013. – №1. – С. 7-11.
5. Меднікова, Г.І. Самооцінка та рівень домагань особистості як динамічна система [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 "Загальна психологія, історія психо-

логії" / Г. І. Меднікова ; Одеський національний університет ім. І.І. Мечнікова. – Одеса, 2002. – 20 с.

6. Федоренко О.Б. Соціально-психологічні фактори формування самооцінки майбутніх керівників підрозділів МВС [Текст] / О.Б. Федоренко // Соціальна психологія. – 2005. – №5. – С. 83-93.

7. Липкина А.И. Психология самооценки школьника [Текст] : автореф. дисс... доктора. психол. наук : спец. 19.00.01. – М., 1968. – 35 с.

8. Захарова А.В. Структурно-динамическая модель самооцінки [Текст] А.В.Захарова // Вопросы психологии. – 1989. – №1. – С. 5-14.

9. Малкова Т.М. Професійне становлення особистості [Текст] : монографія / Т.М. Малкова. – К., 2012. – 396 с.

УДК 159.923:316.6

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ПЕДАГОГІВ З ДІТЬМИ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Сизко Г.І.

У статті розглядається проблема організації взаємодії педагогів із дітьми, що мають порушення психофізичного розвитку в умовах інклюзивного навчання. Означено засоби гармонізації стосунків із дітьми, враховуючи особливі потреби, що викликані психофізичними порушеннями розвитку. Представлено шляхи організації умов навчання дітей з урахуванням особливостей їх розвитку. Аналізуються питання самоосвіти та шляхи професійно-педагогічної підготовки педагога.

Ключові слова: порушення, дефект, психофізичний розвиток, особливі потреби, своєрідний розвиток, особлива дитина, аномальна дитина, взаємодія, спілкування, ставлення, інклюзивна освіта.

В статье рассматривается проблема организации взаимодействия педагогов с детьми, у которых есть нарушение психофизического развития в условиях инклюзивного обучения. Определяются способы гармонизации отношений с детьми, учитывая особые потребности, которые вызваны психофизическими нарушениями развития. Представлены пути организации условий обучения детей с учетом особенностей их развития. Анализируются вопросы самообразования и пути профессионально-педагогической подготовки учителя.

Ключевые слова: нарушение, дефект, психофизическое развитие, особые потребности, своеобразное развитие, особенный ребенок, аномальный ребенок, взаимодействие, общение, отношение, инклюзивное образование.

The problem of the organization of interaction of teachers with children who have developmental needs in violation of the conditions of